

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Шляхом визнання проблемності наявних методів природокористування та необхідності впровадження засад концепції сталого розвитку, обґрунтовано актуальність розгляду цієї проблеми. Проаналізовано останні публікації з цієї тематики вітчизняних і зарубіжних авторів. Досліджено теоретичні підходи до формування поняття "екологічна безпека". Розглянуто основні теоретичні підходи до визначення цього поняття. Проведено порівняльну характеристику визначення екологічної безпеки низкою авторів. Запропоновано власне визначення екологічної безпеки. Зіставлено поняття "екологічна безпека" та "екологічна небезпека". Розглянуто правові аспекти регулювання екологічної безпеки. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: екологічна безпека, екологізація економіки, еколого-економічна безпека, механізм забезпечення екологічної безпеки.

Постановка проблеми. Непродумана політика держави з питань промислового розвитку за попередні роки зумовила кризовий стан навколишнього природного середовища та спричинила значні екологічні проблеми. Сучасний стан екологічної ситуації у країні стає небезпечним не лише для нинішнього, а більшою мірою для майбутніх поколінь, що суперечить принципам сталого розвитку та несе загрозу подальшому розвитку держави. Виникає потреба в цілеспрямованих діях держави, направлених на захист довкілля. Це зумовило появу поняття екологічної політики держави – нового напрямку державного управління, що має на меті забезпечення охорони довкілля, розробку програм, що забезпечили б ефективне використання природних ресурсів та мінімізували б екологічні наслідки виробничої діяльності.

Проблема забезпечення екологічної безпеки виходить на перше місце, оскільки вона покликана забезпечити таке використання природних ресурсів, що сприятиме їх природному відновленню або заміщенню. Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства практично неможливо зменшити обсяги споживання природних ресурсів, щоб виправити ситуацію, що склалась. Адже потреби населення постійно зростають і значно перевищують темпи зростання його чисельності.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання, які окреслюють теоретичні підходи до визначення поняття екологічної безпеки, досліджували такі вчені: С. Белов, А. Биков, В. Вернадський, А. Качинський, В. Писарєв, С. Кравченко, С. Пирожков, В. Селіванов, Н. Реймерс, Б. Скіннер, А. Урсул, М. Хилько, В.В. Кравців, А. Хуршудов, О. Половян, О. Крамная, Н. Барбашова та ін.

Мета дослідження – дослідити теоретичні підходи до формування поняття екологічна безпека.

Вітчизняний та зарубіжний досвід доводить, що наявна система проведення екологічної оцінки має в основному екологічні цілі і недостатньо розглядає економічні наслідки їх реалізації. Внаслідок цього дуже важко оцінити як економічні, так й екологічні наслідки від впровадження певних рішень, порівняти економічні витрати та екологічний ефект або ж зіставити екологічні збитки та економічний ефект, що досягається внаслідок економії грошових ресурсів

на впровадження дешевших технологій, що завдають шкоди довкіллю. Або ж порівняти витрати на екологізацію виробництва та витрати на знешкодження або усунення негативних наслідків техногенних катастроф, враховуючи шкоду, заподіяну населенню та навколишньому природному середовищу.

Питання забезпечення екологічної безпеки неможливо вирішити, не використовуючи економічні та адміністративно-правові засоби впливу. Однак економічна політика стимулювання екологічної безпеки має бути ефективною, раціональною та соціально спрямованою, забезпечуючи необхідний рівень економічного зростання та задоволення потреб населення не завдаючи при цьому шкоди навколишньому природному середовищу. Адміністративно-правові заходи не повинні значною мірою обмежувати чи забороняти використання природних ресурсів, а заохочувати суб'єктів господарювання до переходу на екологічно чисте виробництво, створивши їм такі умови діяльності, за яких екологізація виробництва буде ефективнішою, ніж використання застарілих методів господарювання, що завдають значної шкоди навколишньому природному середовищу. З іншого боку, необхідно розробити систему штрафних санкцій та стягнень за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища таким чином, щоб усувати шкоду, завдану внаслідок такої діяльності та запобігати майбутнім посяганням на таку діяльність.

Під час визначення поняття "екологічна безпека", варто абстрагуватись від ототожнення цього поняття як охорони навколишнього природного середовища, але й врахувати його соціально-економічну суть, оскільки тільки такий підхід дасть змогу оптимально розкрити суть цього поняття.

Існує багато думок з приводу питань екологічної та економічної безпеки. Низка фахівців пропонує поєднати ці поняття в одну систему – еколого-економічної безпеки, вважаючи під цим поняттям такий стан системи, "який характеризується збалансуванням між цілями розвитку соціально-економічної системи та негативними наслідками від її дії на довкілля з урахуванням впливу дестабілізуючих факторів захищеності від негативного екологічного впливу з урахуванням досягнення економічних цілей соціально-економічної системи" [1].

Введення такого поняття спричинило визначення поняття екологічної безпеки як "стану захищеності реципієнтів і навколишнього природного середовища від негативних впливів, загроз і наслідків антропогенної діяльності" [1]. А для забезпечення стану захищеності людей та навколишнього середовища необхідно понести певні матеріальні витрати, що, своєю чергою, пов'язується з питанням забезпечення економічної безпеки. А отже, і виникає потреба глибше поєднати два поняття. Тому пропонуємо об'єднати дві категорії та сформувати нову. Інструментом забезпечення такого стану є природоохоронна діяльність, що має забезпечити досягнення поставлених економічних завдань із мінімізацією шкоди, завданої навколишньому природному середовищу.

Варто звернути увагу на законодавче визначення понять "національна" та "екологічна безпека". У Законі України "Про основи національної безпеки" наведено таке визначення національної безпеки: "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтра-

лізація реальних та потенційних загроз національним інтересам". У цьому ж Законі, серед пріоритетів національної безпеки, проголошено: "забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів" [2].

Щодо екологічної безпеки, то Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" проголошено, що це "такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей" [3]. Не важко помітити, що визначення поняття "екологічна безпека" здебільшого принципово відрізняється від загального визначення поняття "національна безпека". Друге спрямоване на попередження екологічних негативів, водночас як перше передбачає не тільки запобігання, а й виявлення та нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам, зокрема екологічного характеру.

Чимало дослідників вважає доцільним розглядати питання екологічної безпеки як з наукового, так і з юридичного поглядів. З погляду права, екологічна безпека покликана захищати життя та здоров'я людей та охорону навколишнього природного середовища від антропогенного впливу. З наукового погляду, питання екологічної безпеки розглядають як такий стан системи "людина-природа-техніка", який забезпечує збалансовану взаємодію природних, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, що відповідати ме санітарно-гігієнічним, естетичним та матеріальним потребам мешканців кожного регіону Землі, при збереженні природно-ресурсного та екологічного потенціалу природних систем і здатності біосфери до саморегулювання [4].

Також варто звернути увагу на те, що дедалі частіше з'являються пропозиції замінити поняття "екологічна безпека" поняттям "екологічна небезпека". Введення такого поняття передусім обґрунтовується необхідністю визначення розмірів негативного впливу на навколишнє природне середовище. Пропонують ввести шкалу оцінювання негативних впливів техногенного та природного характеру. Введення такої класифікації дасть змогу запровадити чітку градацію "екологічної небезпеки даного рівня", що сприятиме здійсненню необхідних заходів попереджувального характеру, а також пов'язаних з ліквідацією наслідків аварій, що призвели до негативного впливу на здоров'я людини і стан навколишнього природного середовища.

Однак питання екологічної безпеки та екологічної небезпеки не є взаємозамінними, оскільки поняття безпеки є протилежним поняттю небезпека. Але ці два поняття пов'язані між собою. Можна вважати, що екологічна безпека – це стан, за якого відсутні прояви екологічної небезпеки або їх рівень перебуває в межах допустимої норми. А ці норми можуть бути встановлені за допомогою шкали оцінювання негативних впливів техногенного та природного характеру, тобто оцінювання рівня екологічної небезпеки. У Законі України "Про основи національної безпеки" визначено перелік питань, що можуть мати негативний вплив на національну безпеку, даючи визначення їм як загрози національній безпеці. Зокрема, в ст. 7 цього Закону окреслено такі загрози в екологічній сфері: "значне антропогенне порушення і техногенна переважаність

території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів; нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води; ...неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, ...неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності; небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів" [2].

Основними загрозами екологічній безпеці України, на думку А. Качинського, є: глобальне потепління, парниковий ефект, озонові діри, кислотні дощі, транскордонне забруднення річок та морів, закінчення світових запасів вичерпних ресурсів, вимирання окремих видів флори та фауни, зростання рівня міграційних процесів, регіональні збройні конфлікти. До внутрішніх загроз стану екологічної безпеки України можна віднести: надзвичайні ситуації техногенного характеру, землетруси, карст, зсувні процеси, підтоплення земель, великі повені та паводки, селеві потоки, лісові пожежі та пожежі на сільськогосподарських угіддях [5].

Питання забезпечення екологічної безпеки може бути вирішене тільки за комплексного аналізу причин і закономірностей утворення забруднення та інших проявів негативного впливу на навколишнє природне середовище та розробкою, на їх основі, системи заходів, що дають змогу нейтралізувати шкідливі наслідки впливу на довкілля та попередити можливість їх виникнення в майбутньому. Таким чином, комплекс заходів дасть змогу організувати природоохоронну діяльність на такому рівні, що сприятиме усуненню не тільки негативних наслідків природокористування, а й боротьбі з причинами, що їх зумовлюють.

Система заходів природоохоронної діяльності має забезпечувати досягнення стану екологічно безпечного функціонування екосистем. На цей час відсутнє як законодавче чітке визначення поняття "екологічна безпека", так і наукове. Дослідники не дійшли згоди в цьому питанні та по-різному трактують його. А. Качинський вважає, що екологічна безпека – це сукупність дій, станів і процесів, що прямо чи побічно не призводять до серйозних збитків (або загроз таких збитків), що завдаються природному середовищу, окремим людям і людству загалом [6].

Качинський А. дає також таке визначення екологічної безпеки: це стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів екологічної безпеки (особистості, суспільства та держави) від загроз природного, техногенного та соціального характеру, а також забруднень внаслідок антропогенної діяльності (аварій, катастроф, тривалої господарської та воєнно-оборонної й іншої діяльності), від природних явищ і стихійних лих [5].

Реймерс М. притримується думки, що екологічна безпека – це сукупність дій, станів і процесів, що прямо чи побічно не призводять до серйозних збитків (або загроз таких збитків), що завдаються природному середовищу, окремим людям і людству загалом; комплекс станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно та політично готове (може без серйозних збитків адаптуватися) людство [7].

Дещо з іншої позиції поняття екологічної безпеки розглядає М. Хилько. Віддаючи належну роль фактору цілеспрямованої діяльності людини поряд із сукупністю певних властивостей навколишнього середовища, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується здоров'я та життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього та наступних поколінь [8].

Хуршудов О. вважає, що екологічна безпека є однією із складових частин національної безпеки, сукупністю природних, соціальних та інших умов, що забезпечують безпечне життя і діяльність населення, що проживає на цій території. На нашу думку, *екологічна безпека* – це стан, що характеризується забезпеченням всіх життєво необхідних потреб людини з дотриманням негативного впливу на навколишнє природне середовище на рівні, що гарантує безпечні умови життєдіяльності та здоров'я людей, не передбачає погіршення умов життя в майбутньому та створює систему заходів для запобігання та усунення наслідків природних явищ і стихійних лих.

Екологічну безпеку розглядають як на глобальному, так і на регіональному чи локальному рівнях, а також у межах держави та її підрозділів. Для забезпечення належного рівня екологічної безпеки, на всіх рівнях, необхідно розробити систему забезпечення екологічної безпеки, тобто сукупність тих інститутів (державних органів влади та громадських природоохоронних організацій тощо), що забезпечать виконання, на законних підставах, комплексу заходів, що матимуть на меті охорону навколишнього природного середовища. Здійснення таких заходів має базуватись на чіткому пріоритеті цілей та розробленні конкретних засобів досягнення цих цілей.

Література

1. Александров И.О. Стратегия стабильного развития региона : монография / И.О. Александров, О.В. Половян, О.Ф. Коновалов, О.В. Логачова, М.Ю. Тарасова; за заг. ред. д-ра экон. наук И.О. Александрова / НАН Украины. – Донецьк : Вид-во Ін-та економ. пром-сті, 2010. – 204 с.
2. Про основы национальной безопасности : закон Украины [принят Верхов. Радой 19 июня 2003 г., № 964-IV. [Электронный ресурс]. – Доступный з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Про охорону навколишнього природного середовища : закон Украины [принят Верхов. Радой 25 июня 1991 г., № 1264-XII. [Электронный ресурс]. – Доступный з <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page>.
4. Соотношение понятий "экологическая культура" и "экологическая безопасность" / О.В. Крамная // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 73. – С. 158-161.
5. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формування / А.Б. Качинський, Ю.В. Єгоров // Національна безпека: український вимір : щоквартальний наук. зб. – 04/2009. – № 4. – С. 71-79.

6. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення : монографія / А.Б. Качинський. – К. : Вид-во НІСД, 2001. – 312 с.
7. Реймерс Н.Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М. : Изд-во "Мысль", 1990. – 639 с.
8. Хилько М.І. Екологічна політика / М.І. Хилько. – К. : Вид-во "Абрис", 1999. – 364 с.

Дудюк В.С., Гобела В.В. Теоретические подходы к определению понятия экологической безопасности

Путем признания проблематики имеющихся методов природопользования и необходимости внедрения принципов концепции устойчивого развития, обоснована актуальность рассмотрения данной проблемы. Проведен анализ последних публикаций по данной тематике отечественных и зарубежных авторов. Исследованы теоретические подходы к формированию понятия "экологическая безопасность". Рассмотрены основные теоретические подходы к определению этого понятия. Проведена сравнительная характеристика определения экологической безопасности рядом авторов. Предложено собственное определение экологической безопасности. Сопоставлены понятия "экологическая безопасность" и "экологическая опасность". Рассмотрены правовые аспекты регулирования экологической безопасности. Сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологизация экономики, эколого-экономическая безопасность, механизм обеспечения экологической безопасности.

Dudjuk V. S., Gobela V. V. Some Theoretical Approaches to the Definition of Environmental Security

The urgency of consideration of the issue is justified by recognizing problematic available methods of natural resources and the need to introduce the principles of sustainable development. Recent publications on this subject of domestic and foreign authors are analysed. The purpose of this study is to investigate theoretical approaches to the formation of the concept of environmental security. The main theoretical approaches to the definition of environmental security are studied. Comparative characteristics of determining environmental security by a number of authors is made. A proper definition of ecological security is proposed. The concepts of ecological security and environmental hazards are compared. Some legal aspects of environmental security are considered. Appropriate conclusions are drawn.

Keywords: environmental security, greening the economy, ecological and economic security, environmental security mechanism.

УДК 504.[03+064]:330.47 Доц. В.А. Рыбак, канд. техн. наук – Центральный НИИ комплексного использования водных ресурсов, г. Минск

ИНТЕГРАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ

На примере города Могилёва (Беларусь) описана новая методика интегральной оценки экологического состояния. В качестве учитываемых компонент предложены показатели состояния/наличия: атмосферного воздуха, почвенного покрова, водных ресурсов, зелёных насаждений, уровня шума и вибрации, ионизирующего излучения и объёма отходов. Для агрегирования в единую интегральную оценку предложен новый метод, основанный на выделении приоритетных компонент, обязательных для учёта. Предложенная методика носит явный проблемно-ориентированный характер, направлена на выявление зон повышенной напряжённости и служит основой для разработки адекватных природоохранных мероприятий. При этом получаемые оценки лишены ряда недостатков, присущих другим методикам.

Ключевые слова: Могилев, антропогенная нагрузка, экологическое состояние, окружающая среда, загрязнение, интегральная оценка.